

Розділ 2. СУЧАСНИЙ СТАН І МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕТАПІЗАЦІЇ ПРОЦЕДУРИ АНТИКРИМІНАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

Зародження і розвиток проблем етапізації роботи з доказами проходило у контексті дисертаційного та іншого фундаментального дослідження сутності і процедури доказування у більшості випадків у межах антикримінального судочинства, над чим працювали М.С. Алексєєв (265, с. 122-147), Ю.П. Аленін (297, с. 221-237), С.А. Альперт (171, с. 66-86; 262, с. 113-140), В.Д. Арсенєв (6, с. 5-11), М.І. Бажанов (235, с. 81-105), Б.Т. Безлепкін (266, с. 75-95), О.Р. Белкін (18, с. 2-203), В.І. Галаган (49, с. 52-60), Ю.М. Грошевий (59, с. 29-31; 60), І.М. Гуткін (257, с. 152-194), Е.С. Зеліксон (75, с. 12-13), З.З. Зіннатуллін (76), Ц.М. Каз (82), Л.М. Карнеєва (84, с. 25-51), Л.А. Кірмач (138), А.С. Кобліков (300, с. 151-169), Є.Г. Коваленко (169, с. 114-158), В.А. Коротич (150, с. 6-22), І.І. Котюк (147, с. 12-122), С.В. Курильов (176, с. 35-36), О.П. Кучинська (177, с. 63-64), П.А. Лупінська (295, с. 159-197), М.М. Михеєнко (195, с. 8-21; 196, с. 14-15), О.Я. Мотовіловкер (202), О.Б. Муравін (203, с. 120-130), М.І. Ніколайчик (208), В.Т. Нор (209, с. 77-78), Ю.К. Орлов (223, с. 73-74), О.Р. Ратінов (274, с. 287-304), С.М. Смоков (253), М.С. Строгович (270, с. 100-102), В.М. Тертишник (276, с. 57-62; 277, 334-339), А.І. Трусов (294, с. 84-90), Л.Т. Ульянова (301, с. 141-160), Ф.М. Фаткуллін (304, с. 11-14), А.А. Хмиров (306, 16-130), В.Я. Чеканов (264, с. 126-145), М.А. Чельцов (309, с. 134-153) та ін. (2; 5; 18; 19; 22; 33; 35; 46; 55; 56; 57; 63; 67; 81; 83; 85; 168-170; 174; 175; 186; 187; 197-201; 204-207; 222; 224; 226; 242; 250; 251; 255-256; 258-263; 276-278; 293; 296; 298; 302; 308; 314; 321; 326; 328 та ін.; див. додат. 3). Разом з цим накопичені здобутки мали вплив і на розвиток аналогічних проблем в межах й інших видів судочинства, зокрема цивільного (209, с. 77-78; 278, с. 118-122; 293, с. 20-25; 310, с. 115; 322, с. 278-293 та ін.), адміністративного (63, с. 14-19 та ін.) тощо. Однією з перших проблем, яку варто було б у цьому контексті розв'язати, є вибір найбільш правильного найменування певних складових процедури доказування, з приводу чого думки вчених розділилися.

2.1. Узагальнююче найменування складових частин процедури доказування

Частіше за все: В.Д. Арсенєв (6, с. 5), Ю.М. Грошевий (60, с. 49), І.М. Гуткін (257, с. 180), А.Я. Дубинський (198, с. 117), Є.Г. Коваленко (169, с. 115), О.П. Кучинська (177, с. 61-64), Л.М. Лобойко (185, с. 11), П.А. Лупінська (259, с. 149; 263, с. 77), М.М. Михеєнко (195, с. 9; 196, с. 14; 201, с. 104-105), В.В. Назаров (204, с. 110), В.Т. Нор (209, с. 77-78), Ю.К. Орлов (223, с. 73), О.Р. Ратінов (274, с. 298), М.К. Треушніков (293, с. 20-25), Ф.М. Фаткуллін (258, с. 124-125), В.П. Шибіко (199, с. 115) та ін. (33, с. 100; 291, с. 70; 295, с. 187 та ін.; див. додат. 3) складові частини процесу доказування пропонували іменувати словосполученням «елементи доказування» і дещо рідше: М.С. Алексєєв (265, с. 140-141), І.С. Галаган (48, с. 58), О.А. Кириченко (91, с. 212), Д.С. Сусло (48, с. 58) та ін. (див. додат. 3) – «етапи доказування». В окремих випадках процедурні складові доказування іменувалися достатньо специфічними термінами, коли Л.М. Карнеєва віддала перевагу словосполученню «ступени доказування» (84, с. 33; 260, с. 136); О.М. Ларін – «види діяльності» (182, с. 43), С.В. Слинько і В.М. Тертишник – «звенья доказування» (276, с. 59), О.Р. Белкін (18, с. 29), М.С. Строгович (270, с. 100), В.І. Тертишніков (278, с. 118) та ін. (19, с. 9; 85, с. 58 та ін.; див. додат. 3) – «стадії доказування» тощо.

Мають місце й застосування такого роду узагальнюючої термінології, так би мовити, непрямої, тобто при викладі сутності не процесу доказування у цілому, а лише певної складової даної процедури (198, с. 110-118; 203, с. 127-130; 266, с. 81-93; 300, с. 152-166 та ін.; див. додат. 3). Наприклад, О.Б. Муравін, визначивши процедуру доказування як «осуществляемая на основе уголовно-процессуального закона деятельность субъектов по собиранию, закреплению, проверке и оценке доказательств, необходимых для установления истины по делу и решения задач уголовного судопроизводства» (203, с. 127), тільки оцінку доказів іменує «елементом» процесу доказування (203, с. 129), уникаючи такого ж узагальнюючого терміну як при узагальнюючому визначенні сутності доказування (203, с. 127), так й у контексті характеристики інших складових даного процесу – збирання, закріплення і перевірки доказів (203, с. 127-130). Це ж саме демонструють Б.Т. Безлепкін (266, с. 93), А.С. Кобліков (300, с. 165) та ін., для яких оцінка є завершальним

вже «етапом» доказування, проте даному терміну не знайшлося місця ні у дефініції доказування (266, с. 75; 300, с. 152 та ін.), ні у процесі розгляду сутності попередніх складових даної процедури – збирання і перевірки (266, с. 91-93; 300, с. 152-166 та ін.).

Разом з цим можна зустріти й достатньо суперечливі позиції. Наприклад, С.А. Альперт в одному місці публікації вказані складові процесу доказування іменує «елементами доказування» (262, с. 124), а в іншому – «етапами доказування» (262, с. 125). Таку ж саму термінологічну недоречність допустив Ц.М. Каз, який, зауваживши, що «сложность процесса доказывания наиболее отчетливо проявляется при анализе его составных элементов – собирания, исследования и оценки доказательств. Собирание доказательств является первоначальным этапом доказывания» (83, с. 6), так і не дав чіткої відповіді: елементами чи етапами доказування є збирання, дослідження та оцінка доказів.

Ще більша плутанина у цьому відношенні спостерігається у більш ранньому навчальному виданні, де з метою констатації складного характеру процедури доказування С.А. Альперт, М.І. Бажанов і М.М. Гродзинський прямо вказали на те, що даний процес «передбачає ряд етапів або елементів» (235, с. 89), а далі за текстом підручника обидва вказані терміни застосовували паралельно (235, с. 91, 92), нібито вони є однопорядковими. З цим же у контексті чіткого термінологічного розмежування різних складових антикримінального судочинства погодитися не можна. Таку ж помилку, але вже з іншими термінами допустив й А.А. Хмиров, який зауважив, що «доказывание представляет собой длящийся процесс, в котором можно достаточно четко выделить по меньшей мере две ступени или два этапа» (306, с. 16). Причому даний підхід пронизує увесь текст даної монографії, коли вказані терміни застосовуються паралельно.

Достатньо заплутаною є й позиція І. Кертеса, для якого «процессуальное доказывание – это не только логическая мыслительная деятельность. Процессуальные действия по собиранию и исследованию доказательств необходимо дополняются оценкой последних. Оценка доказательств – органическая составная часть всего процесса доказывания. Когда мы говорим об обнаружении, фиксации, исследовании, проверке и оценке доказательств, то рассматриваем это не как процесс, состоящий из отдельных стадий, сменяющих друг друга в порядке строгой очередности, а как процесс, где оценка играет важную роль не только в конечной стадии анализа собранных доказательств, но и на всех его этапах во всех процессуальных действиях» (85, с. 58-59). Тому виявляється невизначеною доля як складових частин процесу доказування вже трьох термінів «етапи», «стадії» і «процесуальні дії». Такі ж суперечності допустив й О.Р. Белкін, для якого «собирание, исследование, оценка и использование доказательств» є «действиями субъектов доказывания», які у свою чергу «образуют стадии процесса доказывания» (18, с. 29), але трохи нижче «исследование доказательств» вже перетворюється в «обязательный элемент процесса доказывания» (18, с. 45).

Проте найбільша плутанина у даному аспекті має місце в одній з монографій Р.С. Белкіна, коли в одному місці даного видання підкреслюється, що «собирание, исследование и оценка доказательств – не одновременные, сменяющие друг друга этапы, а различные стороны единого процесса – процесса доказывания. На различных стадиях этого процесса та или иная сторона может выступить на первый план, однако другие стороны остаются» (19, с. 8, 9); трохи нижче – «собирание доказательств – первый этап работы с доказательствами в процессе судебного исследования, этап накопления доказательственного материала, необходимого для достижения цели судебного исследования установления истины» (19, с. 44); і, нарешті, – «исследование доказательств – необходимый элемент доказывания, второй этап работы следователя и суда с доказательствами» (19, с. 48). Тобто у наведеній ситуації вже стає незрозумілим: чим саме є збирання, дослідження та оцінка доказів – стороною, стадією, етапом чи, врешті-решт, елементом процесу доказування. Аналогічні недоліки притаманні й вирішенню цієї проблеми в межах інших судочинства, коли М.Й. Штефан зазначив, що «процес доказування (на достовірність знань про предмет) відбувається у межах передбачених процесуальних форм і структурно складається із декількох елементів або ступенів (стадій), які взаємопов'язані й взаємообумовлені» (322, с. 279-280). Як бачимо, тут також спостерігається одночасне застосування в одному і тому ж значенні різних термінів, що теж презентує термінологічну плутанину, початковий рівень розробки даної проблеми.

Достатньо велика кількість вчених: Е.С. Зеліксон (75, с. 12), Ц.М. Каз (82, с. 25-51), В.А. Коротич (150, с. 6-22), І.І. Котюк (147, с. 66-67), М.П. Кузнєцов (174, с. 9-73), В.М. Тертишник (277, с. 334-339), Л.Т. Ульянова (301, с. 141-160), В.Я. Чебанов (264, с. 126-145), М.А. Чельцов (309, с. 134-136) та ін. (63, с. 14-19; 171, с. 66-73 та ін.; див. додат. 3) – взагалі уникали проблеми розробки узагальнюючого терміну щодо позначення послідовності процедури загальної і часткової етапізації роботи із особистісними і речовими джерелами. Таку ж позицію зайняли в одному з коментарів КПК Ю.П. Аленін та інші представники чисельного авторського колективу (297, с. 221-238), відносячи, наприклад, збирання і представлення доказів лише до способів отримання такого роду відомостей про факти (297, с. 232), з чим погодитися не можна, оскільки це не буде сприяти термінологічному розмежуванню різних процедур антикримінального судочинства. Без належного розв'язання даної проблеми і надалі будуть мати місце випадки термінологічної плутанини (19, с. 44, 48; 85, с. 58-59; 235, с. 89, 91, 92; 262, с. 124, 125; 306, с. 16 та ін.; див. додат. 1,3).

Тому з точки зору уніфікації у цьому відношенні термінології варто звернути увагу на позицію О.Р. Ратінова, який наступним чином обґрунтував недоцільність іменування складових частин процедури доказування терміном «етапи»: «такое наименование представляется неудачным, ибо наводит на мысль о

чередованим етапам, передбачає розрив їх во времени ... под етапами доказування правильної і цілесобразної розуміють різні, наступні один за другим моменти встановлення істини, характеризує різною ступенем розкриття доказуємих по справі обставин ... «Возбудження кримінального провадження ... пред'явлення обвинувачення, момент закінчення попереднього слідства і винесення вироку» (274, с. 298-299). Проте викладений підхід не був достатньо послідовним, оскільки нижче за текстом також можна побачити суперечливі підходи, коли вказаний автор підкреслює, що «перевірка і оцінка доказів стосуються всіх сторін і етапів доказування» (274, с. 303). Тобто непрямо перевірка і оцінка доказів все ж таки іменуються як етапи, так і сторонами доказування, але не елементами, на що вказується при визначенні змісту процедури доказування: «по своєму содержанию процес доказування складається з ряду елементів, органічно пов'язаних між собою, а іменно: збирання доказів, їх закріплення, перевірки і оцінки» (274, с. 298).

Аналогічну точку зору зайняли й Ю.М. Грошевий і С.М. Стахівський, на думку яких, «у процесуальній літературі елементи процесу доказування іноді називають етапами доказування. Мабуть, це не зовсім правильно, оскільки з етимологічних позицій ці терміни мають різне тлумачення. Етап розглядається як проміжок у часі, що має свій початок і кінець, а елемент – це нерозривна частина одного цілого. Загальновідомо, що процес доказування і є тим нерозривним процесом пізнання, в якому названі вище елементи повторюються, замінюючи один одного» (60, с. 49-50). Але аргументація Ю.М. Грошевого, С.М. Стахівського і О.Р. Ратінова щодо необґрунтованості терміну «етапи» виглядає недостатньо переконливою з наступних міркувань. По-перше, враховуючи власне етимологічне значення терміна «елементи» як складову частину чогось нерозривного, ним краще за все іменувати такого роду складову частину окремих етапів доказування, які ще більш, ніж самі етапи характеризують своє поєднання як безперервний процес у межах того ж етапу. Тому у даному випадку більш правильно виявиться підтримка запропонованого О.А. Кириченком (91, с. 316; 93, с. 304 та ін.), сприйнятого і розвинутого іншими авторами, у т. ч. й Ю.О. Ланцедовою (10, с. 231-232, 234; 12, с. 56; 94, с. 16; 96, с. 14; 97, с. 93-94, 180; 98, с. 322, 325; 119, с. 21; 127, с. 63 та ін.; див. додат. 1) іменування терміном «елементи» складових частин такого етапу роботи з речовими джерелами як їх збирання, яке поділялося на низку елементів: пошук, виявлення, фіксацію, вилучення, пакування, зберігання і транспортування речових джерел (119, с. 31 та ін.), а при роботі з одорологічними об'єктами – на знаходження ймовірних носіїв слідів запаху, їх консервацію, зберігання і транспортування (12, с. 56; 98, с. 325 та ін.). Більш того, певні елементи (як деталізуючі взаємопов'язані складові частини) мають бути і в процедурі встановлення особистісних джерел (див. розд. 1.1), а також у процедурі версіювання, оцінки і використання доказів, що має бути як у загальній етапізації гласної і негласної роботи з особистісними і речовими джерелами (див. розд. 1.1), так й в етапізації процесу доказування (див. розд. 2.3; 2.4; 2.9; 2.10). Проте викладений підхід не може тлумачитися як протиставлення взаємопов'язаної процедури в межах етапу процесу доказування, вже нібито розрізненим етапам даної процедури, або будь-якої іншої варіації пізнання в антикримінальному судочинстві, зокрема від порушення кримінальної справи до винесення остаточного рішення по справі чи його виконання та ін.

По-друге, з огляду на викладене у контексті узгодження процедурних складових частин доказування та їх відображення у загальній етапізації гласної і негласної роботи з особистісними і речовими джерелами антикримінальної інформації (див. розд. 1.1), а також в якості поняттєутворюючої ознаки криміналістики та ординстики (див. розд. 1.2) навпаки доцільніше однакове найменування процедурних складових кожного з вказаних напрямків, для чого більше підходить саме термін «етапи». Не повинне бути перепорою і термінологічне співпадіння даного терміну із назвою вказаних О.Р. Ратіновим складових частин антикримінального судочинства, оскільки більшість авторів: Ю.П. Алєнін (297, с. 7), Є.Г. Коваленко (169, с. 12-18), О.П. Кучинська (177, с. 10-11), П.А. Лупинська (259, с. 10), М.М. Михєєнко (198, с. 3) та ін. (33, с. 8 та ін.) іменують вказані частини кримінального судочинства не етапами, а «стадіями кримінального процесу», якими, зазвичай, називають: 1) порушення кримінальної справи; 2) досудове слідство; 3) попередній розгляд справи суддею; 4) судовий розгляд; 5) провадження в апеляційній інстанції; 6) виконання вироку, ухвали і постанови суду (судді) 7) провадження в касаційній інстанції; 8) перегляд справ у порядку виключного провадження (169, с. 13). Зрозуміло, що позиції вказаних та інших авторів щодо переліку стадій антикримінального судочинства, незважаючи на існування в КПК України їх єдиної складової деталізації, не відрізняються одноставністю і досконалістю (33, с. 8; 177, с. 10-11; 198, с. 3; 259, с. 10; 297, с. 7 та ін.). Проте найменування цих складових саме терміном «стадії» також не може викликати заперечень, навіть у контексті термінологічного співпадіння тепер даного найменування із запропонованою у літературі стадійністю боротьби зі злочинами (їх виявлення, припинення, розкриття і досудове розслідування, судове чи слідче розв'язання кримінальної справи, виконання судового або слідчого рішення, проведення роботи з особами протягом дії строку судимості, здійснення інших заходів із попередження злочинів) (288, с. 45-58 та ін.). Адаже ж у двох вказаних випадках, як передбачається, маєтсья на увазі одна і та ж взаємопов'язана процедура боротьби з певним злочиним, коли концепція стадій антикримінального судочинства є лише частковим відображенням концепції стадій боротьби зі злочинами взагалі. Ця проблема заслуговує на окреме дослідження у напрямку розробки єдиної концепції стадій боротьби зі злочинами, де стадії антикримінального судочинства мають презентувати часткову деталізацію вказаних загальних стадій ведення такої боротьби.

У той же час іменування терміном «стадії» й складових частин загальної етапізації гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами антикримінальної інформації, а як наслідок й її часткового відображення – етапізації процесу доказування не буде сприяти термінологічному розмежуванню всіх задіяних в антикримінальному судочинстві (боротьбі зі злочинами взагалі) процедур гласної і негласної роботи із джерелами доказів (антикримінальною інформацією), які мають ті чи інші взаємопов'язані складові частини. У разі застосування ж із вказаною метою власне терміну «етапи» буде зберігатися спадкоємність вже між загальною етапізацією гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами і частковою етапізацією процесу доказування. І такий підхід, як передбачається, має місце в одній з докторських дисертацій, де етапами іменувалися одні і ті ж складові частини (виникнення, збирання, дослідження, оцінка, використання) як процесу доказування, так і роботи з мікрооб'єктами як речовими джерелами доказів (91, с. 211-112).

З урахуванням викладеного, не можна погодитися і з терміном «ступені», оскільки в обох вказаних етапізаціях всі етапи мають однакове значення для досягнення кінцевого результату цієї роботи – відповідно якісне, ефективне і раціональне ведення боротьби з певним злочином і правильне розв'язання кримінальної справи, а тому впровадження ступеневої значимості етапів на підставі їх певної послідовності не має під собою достатніх підстав. Аналогічно не можна підтримати й пропозицію розглядати складові частини процесу доказування у вигляді «видів даної діяльності», тому що у такому випадку, навпаки, можна буде зробити висновок, що кожна із таких складових частин є окремою, незалежною одна від іншої, у той час як фактично ці складові частини, як наголошують В.Д. Арсен'єв (6, с. 5), Р.С. Белкін (19, с. 9), Л.М. Карнєєва (84, с. 33; 260, с. 136), І. Кергес (85, с. 58), О.А. Кириченко (91, с. 211, 212), М.П. Кузнецов (174, с. 9), П.А. Лупінська (259, с. 149; 263, с. 77), В.М. Тертишник (276, с. 59) та ін. (див. додат. 3) взаємопов'язані і складають єдину процедуру доказування, а, значить, і загальної етапізації гласної і негласної роботи із джерелами антикримінальної інформації.

Немає достатньо підстав, щоб сприйняти й термін «ланцюжки», оскільки дане термінологічне втілення процедурних складових частин більше підходить до іншої новітньої процедурної категорії – «концепції безперервного ланцюжка процесуального документування» (91, с. 177; 92, с. 367; 127, с. 63 та ін.), якій увага приділяється окремо (див. розд. 1.3).